

УДК 323.15

ББК 66.5

**ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ 1917-1921 РОКІВ**

М. В. Лазарович

*Тернопільський національний економічний університет;
46020, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11;
тел. +38 (097) 76-59-417; e-mail: lazar-m@ukr.net*

У статті досліджується джерельна база етнонаціональної політики української влади в умовах Української революції і Визвольних змагань 1917-1921 років. Проаналізовано матеріали з фондів центральних і місцевих архівів. Здійснено порівняльний огляд історіографічної літератури, науково-довідкових та енциклопедичних видань, статистичних збірників, періодики.

***Ключові слова:** етнополітика, документи, аналіз, архівні установи, видання, преса.*

Маркером наукової достовірності будь-якого історико-політологічного дослідження є його джерельна база, насамперед архівні матеріали й опубліковані документи. Так, для вивчення державної етнонаціональної політики необхідні відповідні закони й підзаконні акти, офіційні урядові документи та документи місцевих органів влади; документи, листи й меморандуми політичних партій та організацій, окремих осіб; огляди тогочасної преси тощо.

Саме проблематика дослідження джерельної бази етнополітики української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років стане об'єктом цієї статті, оскільки вона потребує подальшого вивчення.

Перш ніж аналізувати архівні матеріали й опубліковані документи, слід відзначити важливість у дослідженні обраної теми історіографічних праць. Їхні автори простежили основні етапи та повноту висвітлення проблеми, узагальнили окремі її аспекти й періоди, з'ясували концептуальні й методологічні засади, найхарактерніші тенденції, окреслили напрямки подальшого вивчення [1, с. 32-66]. Зокрема, вагомою в контексті дослідження є монографія О. Рафальського «Національні меншини України в ХХ столітті: історіографічний нарис» [2], в якій значне місце відведено порівняльному аналізу праць, присвячених становищу іноетнічного населення в період Української революції. Як і історіографічні праці, найновіші тенденції для певного етапу розвитку тієї чи іншої га-

лузі науки відображають науково-довідкові та енциклопедичні видання [3-5], біографічні покажчики [6; 7] тощо.

Найбільш значущий комплекс архівних матеріалів, що стосуються етнополітики української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., зберігають у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Вони зосереджені там у різних фондах. Так, нормативні акти, листування, протоколи і журнали засідань Центральної Ради, Генерального Секретаріату, Ради Народних Міністрів (РНМ) УНР, у т. ч. рішення про виготовлення для товаришів секретаря з національних справ «особливих печаток» із написами на них національними мовами, зосереджені у Ф. 1063 (Генеральний Секретаріат / Рада Народних Міністрів УНР).

У Ф. 1115 (Українська Центральна Рада) зібрано матеріали, здебільшого протоколи і стенограми засідань Центральної і Малої рад (спр. 11, 13, 14, 16, 19-21, 30, 31, 33), котрі свідчать про активну державотворчу працю УЦР, її взаємини з представниками національних меншин, зокрема подано Комунікат Польського виконавчого комітету на Русі до Центральної Ради з питань самостійної України (спр. 2, 7). Також вміщено статистичні відомості, звіти про становище на місцях, універсали, низку меморандумів, декларацій, законопроектів, законів, у т. ч. про національно-персональну автономію, ухвалених Центральною Радою (спр. 3, 6, 44, 46).

Вагомий масив інформації про діяльність урядів Другої УНР міститься у Ф. 1065 (Рада Народних Міністрів УНР), зокрема, це протоколи і журнали засідань РНМ УНР (оп. 1, спр. 3, 14-19, 303; оп. 2, спр. 5-11, 299-312, 336-338; оп. 4, спр. 8, 24-25), постанови про надання Міністерству єврейських справ (МЄС) права призначати строк виборів в єврейську раду, про асигнування в розпорядження МЄС коштів, про заходи боротьби проти єврейських погромів (оп. 1, спр. 63, 106, 140; оп. 2, спр. 475; оп. 5-к, спр. 6), Закони РНМ УНР «Про перехід навчальних установ, просвітних інституцій до відома Міністерства єврейських справ» та «Про відновлення чинності закону Центральної Ради від 9 січня 1919 р. про національно-персональну автономію» (оп. 1, спр. 228, 239), листування про єврейські погроми (оп. 2, спр. 24). Там само містяться журнали засідань, закони, постанови і накази Директорії УНР (оп. 1, спр. 38; оп. 4, спр. 5, 9, 11, 14, 15, 32, 37-38), серед яких проект Конституції УНР, Закон про громадянство УНР, постанови про асигнування коштів МЄС (оп. 4, спр. 57, 96; оп. 5, спр. 6).

Значною мірою погляди Головного отамана Армії УНР С. Петлюри, у т. ч. на етнонаціональні процеси, відображають документи, зібрані у Ф. 3809 (Особовий фонд Симона Петлюри), Ф. 3890 (Судова комісія для ведення процесу в справі вбивства Голови Директорії, Головного отамана Військ УНР С. Петлюри в Парижі. 1926-1927), Ф. 4011 (Міжнародний комітет по увічненню пам'яті С. Петлюри в Подєбрадах (ЧСР)).

1926-1929 рр.). Серед них варто виокремити листування (ф. 3809, оп. 2, спр. 2-4, 9; ф. 3890, спр. 8, 21; ф. 4011, оп. 2, спр. 4), військові накази (ф. 3890, спр. 13) та відозви (ф. 3809, оп. 1, спр. 6; оп. 2, спр. 6). Зокрема, у «Відозві до населення України» від 16 листопада 1918 р. С. Петлюра закликав «...не допускати чорносотенців, злодіїв та погромників до погромів та вибухів проти євреїв...» (ф. 3809, оп. 2, спр. 6). Окрім названих, важливими документами для розуміння сутності досліджуваного хронотопу є такі: рукопис статті Б. Мартоса «Петлюра й єврейські погроми на Україні» (ф. 3890, спр. 10); доповідь-звіт колишнього командувача Армією УНР генерала М. Омеляновича-Павленка про ставлення військ до єврейського населення у 1920 р. (ф. 4011, оп. 2, спр. 6); листування Міністерства єврейських справ з Міністерством юстиції УНР про утворення слідчої комісії для розслідування подій, пов'язаних з єврейськими погромами (ф. 3890, спр. 22) та ін.

Репрезентативно в ЦДАВО представлено й документальний комплекс Української Держави (УД) 1918 р. Так, Ф. 2469 (Головна квартира гетьмана Української Держави, м. Київ) дає змогу дізнатися про структуру, функції, штати та інші сторони діяльності особистої канцелярії гетьмана П. Скоропадського. Серед фондів документів – доповіді Департаменту Державної варти Міністерства внутрішніх справ УД про політичне становище в Україні, рапорти начальника окремого відділу штабу гетьмана про заходи боротьби з антигетьманськими проявами, листування з редакціями газет тощо. У Ф. 1064 (Рада Міністрів Української Держави, м. Київ) зберігають закони, законопроекти, постанови Ради Міністрів, у т. ч. про громадянство в Українській Державі, протоколи, журнали засідань уряду, різноманітні положення, зокрема, про порядок утворення міських дум і проведення виборів до них, про здійснення українізації державних установ та ін. Російські впливи на державне будівництво в Україні, передусім через кадрові призначення, використання російської мови тощо, відображено в матеріалах Міністерства внутрішніх справ УД (Ф. 1216).

Багатоманітними за складом документів є фонди місцевих органів влади Української Держави (Ф. 1325 (Харківський губернський староста, м. Харків (об'єднаний фонд)), Ф. 1793 (Подільський губернський староста Української Держави, м. Вінниця), Ф. 3616 (Волинський губернський староста, м. Житомир, Волинської губернії), Ф. 4541 (Катеринославський губернський староста Української Держави) та ін.), в яких представлено розпорядження, інструкції, циркуляри, накази уряду, міністерств і відомств, Департаменту Державної варти; розпорядчу документацію губернських та повітових установ, листування з вищими інстанціями і підпорядкованими органами, командирами німецьких та австро-угорських частин; інформаційні матеріали про самочинні дії селян, настрій населення, повстанський рух, діяльність політичних партій тощо.

Серед головних тем Ф. 1092 (Міністерство внутрішніх справ УНР) превалюють повідомлення про погроми на території Другої УНР (оп. 2, спр. 24, 375), боротьбу з ними (оп. 2, спр. 9, 146; оп. 4, спр. 37) та про допомогу постраждалому єврейському населенню (оп. 2, спр. 212). Подано також деякі нормативні акти, в т. ч. Закони РНМ «Про організацію військової влади на місцях», «Про єврейське громадське самоврядування», «Про утворення єврейського комітету допомоги» (оп. 2, спр. 54), Постанова про роботу Особливої слідчої комісії з єврейських справ (оп. 4, спр. 6); детальну інформацію про становище в губерніях, повітах і на фронтах (оп. 2, спр. 11, 57); документи про взаємовідносини між військовою і цивільною владою (оп. 2, спр. 116). Відомості про погроми (оп. 1, спр. 60) та боротьбу проти них (оп. 1, спр. 102) уміщено також у Ф. 2432 (Головна військова судова управа УНР).

У Ф. 2208 (Міністерство юстиції УНР), окрім інформації про погромний рух та боротьбу проти нього органів української влади (оп. 1, спр. 38; оп. 2, спр. 191; оп. 6, спр. 124, 126), також містяться Закони «Про карну відповідальність за образу національної честі та гідності», «Про утворення Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромів», положення та законопроект про єврейське громадське самоврядування (оп. 1, спр. 98, 110, 145), Постанова Ради Народних Міністрів про асигнування 500 000 грн. у розпорядження надзвичайної слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних подій та листування з цього приводу (оп. 1, спр. 270).

Цілковито присвячено питанням розслідування антиєврейських погромів Ф. 1123 (Особлива слідча комісія по розслідуванню протиеврейських погромних подій при Раді Народних Міністрів УНР), в якому зібрано листування з означеної проблеми (спр. 1-35). У фонді міститься також копія Закону УНР про утворення Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних подій і пояснююча записка до нього (спр. 36), протоколи засідання Особливої слідчої комісії (спр. 36) та її листування з міністерствами юстиції й єврейських справ (спр. 38, 39, 41).

Окрім євреїв, в означений період митарств зазнали й інші представники іноетнічного населення. Зокрема, інформацію про аграрний погромний рух восени 1917 – взимку 1918 р., спрямований проти великої польської власності у Волинській, Київській та Подільській губерніях, зберігають у Ф. 1390 (Гайсинський повітовий земельний комітет, м. Гайсин Подільської губернії), Ф. 1598 (Троянівський волосний земельний комітет, ст. Троянів Житомирського повіту Волинської губернії), Ф. 1830 (Яришівський волосний земельний комітет УНР, м. Яришів Могилівського повіту Подільської губернії) та ін.

Масштабно представлене в ЦДАВО України Міністерство єврейських справ, документи якого охоплені трьома фондами, що нараховують 345 справ і репрезентують періоди Центральної Ради – Ф. 1748 (Мі-

ністерство єврейських справ УНР), Гетьманату – Ф. 1854 (Міністерство єврейських справ) і Директорії – Ф. 2060 (Народне міністерство єврейських справ УНР). У Ф. 1748 варто виділити такі групи матеріалів: закони УЦР (про національно-персональну автономію), циркуляри органів влади (про створення Генерального секретаріату єврейських справ), положення Генерального секретаріату єврейських справ (про Київську єврейську учительську семінарію, про Єврейський національний союз) відозви єврейських політичних партій (спр. 1, 2); повідомлення про єврейські погроми (спр. 6); статистичні дані (спр. 7, 98); матеріали щодо виборів у єврейських громадах (спр. 10-31, 23, 32-95); копії законопроектів і доповідей Міністерства єврейських справ про становище освіти євреїв в Україні, асигнування засобів на організацію курсів і видання підручників (спр. 97) тощо. Ф. 1854 містить такі категорії документів: протоколи засідання, накази та циркуляри (про запобігання погромам) Міністерства єврейських справ (спр. 2, 4, 5, 7, 20-23, 52, 153, 155-157); листування та протести єврейських представників проти відміни національно-персональної автономії (спр. 8, 45, 86); списки службовців МЄС (спр. 10, 16); виборчу документацію (спр. 28, 41, 46, 91); освітні справи (спр. 158, 160, 164, 166, 169, 183, 188, 191, 192). До Ф. 2060 належать: закони (про штати МЄС, про грошові засоби на потреби школи) і постанови Ради Народних Міністрів та окремих міністерств (спр. 1-4, 37); документи про асигнування грошових засобів у розпорядження МЄС (спр. 7); накази, положення, інструкції та листування Міністерства єврейських справ (спр. 4-6, 9, 14, 35); матеріали про погромний антиєврейський рух (спр. 7, 18а-25, 30, 31); документи про результати виборів у єврейські громади, підготовку скликання з'їзду єврейських громад України (спр. 11, 13, 34, 36); листування і заяви єврейських громад (про звільнення заарештованих євреїв, про звільнення єврейського населення від контрибуцій) (спр. 26-28, 33); протоколи засідань та листування Українського комітету допомоги потерпілим від погромів (спр. 29, 32); документи про культурно-освітню діяльність (спр. 37, 41-47).

Підрозділом Міністерства єврейських справ був Всеукраїнський центральний комітет допомоги постраждалим від погромів (ВЦКДПП). Про його діяльність ідеться у Ф. 3301 (Всеукраїнський центральний комітет допомоги постраждалим від погромів при Міністерстві єврейських справ УНР), який нараховує 208 справ і відображає такі групи документів: протоколи, інструкції, циркуляри, листування ВЦКДПП (оп. 1, спр. 1, 2, 9; оп. 2, спр. 112, 126); інформацію про пограбування й погроми (оп. 1, спр. 3-7, 11-34; оп. 2, спр. 1-174); матеріали про боротьбу органів влади проти погромного руху та про притягнення до відповідальності осіб, винних у погромах (оп. 1, спр. 8). Дані про погромний рух також містять 96 справ Ф. 3299 (Центральний єврейський комітет допомоги постраждалим від погромів).

Міністерство російських справ за кількістю й обсягом документів значно поступається МЄС. Воно представлене в ЦДАВО двома фондами – Ф. 1126 (Міністерство у великоруських справах Української Народної Республіки) і Ф. 3190 (Міністерство у великоруських справах Української Держави), в яких нараховується 44 справи. Серед них: накази, обіжники, розпорядження і бюлетені міністерства (про порядок ведення діловодства та звітності, про порядок ліквідації міністерства); план роботи і короткий звіт про діяльність міністерства; списки членів Тимчасової національної ради, створеної при міністерстві; копії посвідчень співробітників міністерства; матеріали про освітню діяльність (про друкування та розподіл підручників, фінансування навчальних закладів, плани та звіти про діяльність департаменту народної освіти міністерства); відомості про національний склад учнів та списки навчальних закладів.

Міністерство польських справ представлене Ф. 2225 (Міністерство у польських справах Української Держави), який нараховує лише 22 справи Департаменту освіти. У них наявні такі документи: обіжники, циркуляри, бюлетені міністерства (спр. 1, 22); пояснюючі записки до штатів Міністерства польських справ (спр. 17); листування про відкриття польських шкіл (спр. 7); шкільні програми, статистичні звіти про окремі навчальні заклади та дані про їхню діяльність (спр. 3, 19); копія Статуту Польського товариства сприяння середній освіті (спр. 2).

Значну кількість справ про освітню діяльність, у т. ч. національних меншин, зберігають у фондах профільних міністерств Центральної Ради, Гетьманату і Директорії УНР: Ф. 2581 (Генеральне секретарство народної освіти Української Центральної Ради / Народне міністерство освіти УНР), Ф. 2201 (Міністерство освіти Української Держави), Ф. 2582 (Міністерство освіти УНР). Типовими є такі справи: законопроекти і постанови міністерств (про утворення єдиної української школи, про асигнування коштів навчальним закладам) (ф. 2201, оп. 1, спр. 296; оп. 5, спр. 1; ф. 2582, оп. 2, спр. 7); листування про національний склад учнів, зумовлене необхідністю розподілу шкіл між окремими національностями (ф. 2581, спр. 45, 60; ф. 2201, оп. 1, спр. 161, 171-252, 670; оп. 2, спр. 237; ф. 2582, оп. 1, спр. 6); статистичні дані про кількість шкіл, учнів, помешкань і т. ін. за губерніями і повітами України (ф. 2581, спр. 50; ф. 2201, оп. 1, спр. 150; оп. 3, спр. 14; оп. 5, спр. 2; ф. 2582, оп. 1, спр. 127; оп. 2, спр. 95); про українізацію шкіл та ставлення до неї іноетнічного населення (ф. 2581, спр. 59, 70, 105, 131; ф. 2201, оп. 3, спр. 28; ф. 2582, оп. 1, спр. 11, 37, 43, 79, 130, 143, 173); про організацію освіти національних меншин (ф. 2201, оп. 1, спр. 17, 26, 296, 325, 748, 1178-а; оп. 2, спр. 169, 215, 519, 539; оп. 3, спр. 37); матеріали про ліквідацію міністерств із великоруських, польських і єврейських справ в Україні (ф. 2201, оп. 4, спр. 11).

Не перебувало осторонь етнополітичних проблем Міністерство закордонних справ (МЗС), особливо періоду Другої УНР. Про це свідчать матеріали Ф. 3696 (Міністерство закордонних справ УНР), серед яких інформаційні документи про діяльність національних міністерств, про становище емігрантів-євреїв в Австрії та їхнє ставлення до УНР (оп. 2, спр. 386, 603, 666); дипломатичне листування, зокрема про поведження поляків з українським населенням, про єврейські погроми, вчинені військами Денікіна в Україні, з Міністерством єврейських справ (оп. 1, спр. 30; оп. 2, спр. 18, 60, 94, 120, 482, 490, 588, 589, 596); огляди закордонної преси, котра відображала також ставлення європейських країн до етнонаціональної політики УНР (оп. 1, спр. 74, 75, 78-99, 132-146, 154-157, 643, 650).

Певна інформація з теми дослідження міститься у Ф. 1216 (Міністерство внутрішніх справ Української Держави), наприклад, довідки інформаційного відділу про активних членів політичних партій, зокрема Партії соціалістів-революціонерів і Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (оп. 1, спр. 244, 245), та копії законів про державну мову і українське громадянство (оп. 2, спр. 31; оп. 3, спр. 5). Подібні справи містить також Ф. 1793 (Подільський губерніяльний староста Української Держави): інформування про арешти та вислання за межі України лівих есерів, бундівців, діячів профспілок та гласних земських управ (спр. 56, 57, 180); про формування польських легіонерів, їхні бешкети, грабування, розстріли та реквізиції в населення майна, продуктів, втручання у внутрішнє життя (спр. 64); про діяльність російської монархічної організації «Красная точка» (спр. 68, 181) та ін.

У Ф. 1429 (Канцелярія Директорії УНР), окрім протоколів засідань, постанов, договорів, нот Директорії УНР (оп. 1, спр. 1-4; оп. 2, спр. 4, 5; оп. 4, спр. 1; оп. 5, спр. 1-5), доповідей, наказів, інтерв'ю і листування Головного отамана Армії УНР (оп. 1, спр. 4; оп. 2, спр. 12, 15, 32; оп. 4, спр. 2), законів, постанов і наказів Ради Народних Міністрів (оп. 2, спр. 2, 6-8, 11, 81; оп. 4, спр. 4-а), містяться також інформації, доповіді та вирізки із зарубіжних газет про внутрішнє становище УНР (оп. 2, спр. 113, 114), Бюлетені єврейського пресового бюро в Україні про погроми (оп. 2, спр. 115), листування керівництва Другої УНР із Міністерством єврейських справ (оп. 5, спр. 10).

Окремі відомості з проблем етнополітики української влади доби національно-визвольних змагань зберігають також у Ф. 2592 (Генеральне секретарство міжнародних (закордонних) справ Центральної Ради) та ін.

Значний обсяг неопублікованих документів і матеріалів знаходиться у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Так, у Ф. 5 (Комісія з історії Громадянської війни при ЦК КП(б)У. 1917-1938 рр.) наявні передруки протоколів засідань Генерального Секретаріату і Ради Народних Міністрів, матеріалів українських

національних з'їздів (спр. 16, 17); матеріали про безпорядки, які восени 1917 р. розпочалися в Ушицькому, Літинському і Летичівському повітах Подільської та Староконстантинівському й Ізяславському – Волинської губ. Аналізуючи згадані заворушення, підполковник Богаєвський поділив їх на три категорії: безпорядки місцевих військ, безпорядки військ, які проходили через цю територію, та аграрні безпорядки за участю військових і селян (спр. 15). В іншому документі, датованому 22 вересня 1918 р., значковий українського війська Мачех рапортом повідомляв командування про те, що під час театральної вистави в Бердичеві місцеві євреї глузували з українського національного гімну (спр. 88). Ставлення німецької окупаційної влади до єврейського населення відображає поширене нею 6 жовтня 1918 р. серед мешканців Сміли оголошення про те, що євреї, котрі розповсюджуватимуть неправдиві чутки про німців, будуть покарані, в т. ч. на смерть (спр. 87). У листопаді 1918 р. Бюро Російського національного центру в Києві заклиало всіх здатних носити зброю стати до лав «добровольчих загонів» (спр. 89).

У матеріалах фонду також вміщено низку документів про єврейські погроми, здійснені червоноармійськими частинами і повстанськими загонами, та антисемітську агітацію (спр. 265-266). Так, отаман Григор'єв у Зверненні до селян, робітників і червоноармійців від 11 червня 1919 р. наголошував, що «...в погромах і побиттях жидів винні самі жиди, які всіма шляхами полізли в начальство і надзвичайки» (спр. 265).

Найбільше важливих документів, пов'язаних з єврейськими погромами та різними заходами органів української влади проти антисемітського руху, зберігають у Ф. 269 (Колекція документів «Український музей у Празі»). Їх варто згрупувати за такими категоріями:

1. Матеріали про єврейські погроми, антисемітську пропаганду та пограбування населення (спр. 35, 41).

2. Нормативні акти вищих органів влади УНР: Закон про утворення Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних подій (27 травня 1919 р.) (спр. 32, 263); Постанови Ради Народних Міністрів УНР «Про заснування Окремої слідчої комісії для проведення слідства в справі погрому 15-16 і 17 лютого 1919 р. в м. Проскурові й м. Фельштині Проскурівського пов.» (9 квітня 1919 р.) та «Про посилення боротьби з єврейськими погромами» (18 серпня 1919 р.) (спр. 32, 268); Заява Ради Народних Міністрів УНР про необхідність вжиття рішучих заходів для цілковитої ліквідації погромних протиеврейських подій (14 червня 1919 р.) (спр. 32).

3. Звернення і листування посадових осіб та інституцій УНР: листівка УНР «Вояки української армії» з викладом Звернення С. Петлюри від 27 серпня 1919 р. про засудження єврейських погромів; Звернення голови Ради Народних Міністрів УНР Б. Мартоса і міністра з єврейських справ П. Красного «До єврейського громадянства і робітництва на Україні» (9 серпня 1919 р.) (спр. 34, 266); лист голови Ради Народних

Міністрів УНР від 17 квітня 1919 р. до Міністерства юстиції для негайного розслідування і притягнення до відповідальності учасників протиєврейських погромів; телеграма Головного отамана військ УНР С. Петлюри від 4 липня 1919 р. прем'єр-міністру, наказному отаману і військовому міністру УНР про боротьбу з погромами єврейського населення; листування Особливої слідчої комісії з міністерствами юстиції та єврейських справ, з іншими установами щодо збирання документальних свідчень про єврейські погроми в Україні, організації розслідування та з інших питань діяльності комісії; листування Головного військово-історичного музею-архіву УНР з військовим міністерством і Генеральним штабом військ УНР щодо виявлення і копіювання документів про погромні акції і вияви бандитизму у ставленні до цивільного населення України з боку чужоземних військ та окремих частин української армії (спр. 32, 35, 264, 316).

4. Накази командування Армії УНР: Наказ Головної команди військ УНР від 26 серпня 1919 р. до старшин і козацтва з закликом не допускати єврейських погромів, карати їхніх ініціаторів; Наказ штабу Головного отамана військ УНР від 27 серпня 1919 р. про неухильне виконання Постанови уряду УНР від 18 серпня 1919 р. (спр. 268).

5. Допоміжні матеріали: Статут Надзвичайної слідчої комісії для розслідування подій в Житомирі 7–13 січня 1919 р.; Реєстр справ, надісланих слідчій комісії для розслідування протиєврейських погромних подій; брошура Т. Глухівського «Стережіться провокацій» (1919 р.) (спр. 32, 265, 316).

6. Слідчі справи та матеріали щодо покарання організаторів і учасників погромного руху: от. Й. Біденка, хорунж. В. Воцинського, Л. Голодецького, от. Золотаренка, О. Кобринського, Ковальчука, от. О. Козир-Зірки, М. Криштофовича, Лелюшенка, Т. Маценюка, Озарчука, Олексіва, полк. О. Палієнка, от. І. Семесенка, М. Урустанова, Я. Хляка, от. Чубая та ін. (спр. 36-40, 262, 316).

7. Матеріали про надання постраждалим від погромів матеріальної допомоги (спр. 41, 265, 316).

У фондах ЦДАГО України доволі повно представлено інформацію про програмові вимоги та діяльність політичних партій і організацій. Зокрема, у Ф. 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України. Відділи Центрального комітету КП(б)У (1918-1923)) йдеться про більшовиків; у Ф. 41 (Єврейські політичні партії та організації) – про єврейські політичні об'єднання: Бунд, Єврейську соціал-демократичну партію «Поалей-Ціон», Єврейську робітничу партію соціалістів-територіалістів, Об'єднану єврейську соціалістичну робітничу партію, сіоністські організації, місцеві комітети цих партій, молодіжні організації; у Ф. 265 (Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків). Одеський комітет) – про Російську соціал-демократичну робітничу партію (меншовиків); у Ф. 268 (Партія «Народної свободи») (конституційно-

демократична). Харківські губернський і міський комітети) – про кадетів.

У згаданому Ф. 1 зберігають також статистичні матеріали про національні меншини в губерніях України (оп. 20, спр. 334); про окремі випадки погромів та допомогу постраждалим від них (оп. 20, спр. 40, 340), інші документи.

Низка справ етнонаціональної тематики міститься в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Здебільшого вони стосуються діяльності політичних партій (Ф. 274 (Київське міське жандармське управління)), єврейських погромів і реакції на них Центральної Ради (Ф. 317 (Прокурор Київської судової палати), Ф. 419 (Прокурор Одеської судової палати)), освітньої політики, в т. ч. щодо польської й єврейської національних меншин (Ф. 707 (Управління Київського навчального округу)). Зокрема, в останньому фонді зберігається документ періоду окупації України російською Добровольчою армією. Це лист від 7 жовтня 1919 р., в якому в. о. директора народних училищ Київської губ., звертаючись до попечителя Київського навчального округу, зазначав: «Згідно Основних положень, ухвалених Особливою нарадою [орган, що виконував функції уряду на території, підконтрольній Добровольчій армії. – Авт.] з питань про «українські школи», затвердженими 26 липня 1918 р., викладання «українознавства» (історії і географії України) ліквідується, а викладання малоросійської мови і літератури допускається як необов'язкових предметів на загальних умовах...» (ф. 707, оп. 168, спр. 78). У документах того самого фонду йдеться також про українізацію шкіл та ставлення до неї іноетнічного населення (оп. 168, спр. 78; оп. 299, спр. 325, 330; оп. 313, спр. 18), про асигнування органами влади Української Держави коштів на освітньо-культурні потреби національних меншин (оп. 86, спр. 362), про вивчення в школі староеврейської мови (оп. 313, спр. 38) тощо.

Центральний державний історичний архів України в м. Львові зберігає документи, що стосуються означеної тематики, переважно в одному фонді – Ф. 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки). Це матеріали про роботу органів влади ЗУНР, програми їхньої діяльності, законопроекти, постанови, розпорядження, меморандуми, відозви, декларації, протоколи засідань, оперативні звіти, листи, статті, замітки, повідомлення, газетні вирізки тощо. Тематичні матеріали містяться також у Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), Ф. 667 (Державний секретаріат освіти і віросповідань Західних областей УНР, м. Станіславів), особових фондах А. Крушельницького (Ф. 361), О. Назарука (Ф. 359), Ю. Романчука (Ф. 382), В. Старосольського (Ф. 360), К. Студинського (Ф. 362), С. Томашівського (Ф. 368) та ін.

Певна кількість документів етнонаціональної проблематики перебуває в інших архівних установах України. Так, у Державному архіві Служби безпеки України зберігають справу з інформацією про співпрацю більшовиків із представниками «буржуазного заходу», на основі якої в кількох виданнях США і Англії було надруковано антиукраїнські статті про Проскурівський погром (спр. 69270-ФП. – Т. 4). Низка важливих документів міститься в державних обласних архівах. Зокрема, у Державному архіві Вінницької області експонуються циркуляри Міністерства УНР щодо єврейських проблем (Ф. 4155 (Могилів-Подільська єврейська громадська управа), спр. 9), листування з Міністерством єврейських справ (спр. 15, 22, 23), доповіді про становище єврейського населення (спр. 17-а), матеріали про вибори до єврейських громадських рад (спр. 20); у Державному архіві Київської області – дані про роль польських військових формувань у загостренні етносоціального конфлікту між українськими селянами та поміщиками-поляками в селах Правобережної України в 1917-1918 рр. (Ф. 1787 (Польські легіони), спр. 180, 183, 301, 302); у Державному архіві Львівської області – про участь в українських органах управління представників від єврейського й польського населення (Ф. 257 (Львівське наукове товариство з вивчення історії оборони Львова і південно-східних воєводств у 1918-1920 рр.), оп. 1, спр. 23, 30). Значна частина матеріалів перебуває в архівних установах Польщі, Росії, США.

Важливе джерело дослідження – опубліковані документи. Передусім це збірники загального характеру або присвячені подіям визначеної тематики чи певного періоду. До першої групи можна зарахувати видання, що охоплюють джерела різних періодів або різної тематичної спрямованості. Серед них «Документи трагічної історії України (1917-1927 рр.)», «Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України», «Україна в ХХ столітті», «Україна і Польща в документах», «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» та ін. [7-19]. До цієї групи належать також праці з документальними додатками, в яких використано широке коло різних джерел, багато з яких на сьогодні втрачено. Зокрема, важливі державно-політичні документи вміщено в книгах В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Христюка, М. Шаповала [20-24] та ін.

Чільне місце серед збірок документів посідають публікації етнополітичного характеру. На увагу заслуговує збірник «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» [25], підготовлений Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. У першому розділі книги, який називається «Національне питання в Україні напередодні та в роки Української національної революції», містяться документи і матеріали про програмні цілі і завдання політичних партій і громадських об'єднань із питань національної політики і міжнаціональних відносин, діяльність державних і партійних структур, статистичні дані, матеріали

преси, державні акти УНР, Української Держави, ЗУНР, що відображають складні процеси національно-культурного будівництва під час Української революції, відносини українців з іншими народами в процесі державотворення, статус національних меншин, гарантії їхніх прав та механізми реалізації інтересів. Серед вміщених у збірнику документів – Закони Центральної Ради «Про національно-персональну автономію» та «Про громадянство УНР», Закон ЗУНР про мови на її території.

До двотомного документального довідника «Національні процеси в Україні: історія і сучасність» [26], окрім документів, упорядники помістили фрагменти наукових досліджень, історичних розвідок, статистичні дані, що засвідчують складні, суперечливі тенденції етнонаціонального розвитку в період Української революції. Наприклад, поряд із серпневими 1919 р. антипогромною відозвою Головного отамана С. Петлюри до Армії УНР та Зверненням українського уряду до єврейських громадян і робітників надруковано уривки з праці С. Гольдельмана «Жидівська національна автономія в Україні 1917-1920». Безпосередньо теми дослідження стосуються IV-VI розділи першого тому, що відображають етнонаціональну ситуацію в Україні від імперської доби до завершення Національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Серед тематичних збірників окреме місце посідають видання, в яких уміщено документи політичних партій [27-30]. Насамперед це партійні програми і статuti, резолюції, постанови, заяви, звернення, меморандуми, короткі біографічні довідки лідерів тощо.

Ще одна історіографічна тематична група об'єднує збірки документів, присвячені погромам в Україні та боротьбі з ними органів української влади. Найбільш масштабним на сьогодні виданням з означеної проблеми є «Книга погромів. Погроми в Україні, в Білорусії і європейській частині Росії в період Громадянської війни. 1918-1922 рр.» [31]. Уміщені документи відображають психосоціальний клімат революційного періоду, дають змогу зрозуміти витоки погромного насильства, визначити особливості антисемітського руху в регіонах, обсяги залучених у погроми різних сил і верств населення тощо. Основний масив документів має унікальний характер, оскільки охоплює матеріали опитувань єврейського населення про погроми, які проводилися в період лихоліття. Ці матеріали доповнені доповідями, листами єврейських громадських організацій та документами органів влади.

Значну кількість документів, які, спростовуючи звинувачення про причетність органів української влади до єврейських погромів, відображають боротьбу українських державних формувань 1917-1921 рр. проти антисемітизму, оприлюднили Т. Гунчак, В. Іванис, А. Марголін, В. Сергійчук, О. Шульгин [32-38]. Чимала добірка документів означеної проблематики міститься в книгах С. Гусева-Оренбурзького, З. Островського, І. Чериковера, І. Шехтмана та ін. [39-44].

Низку важливих праць присвячено окремим періодам Української революції. Хронологічно першим став двотомний збірник «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали» [45-46], який умістив 420 документів доби УЦР. Це протоколи засідань і сесій Центральної і Малої рад, протоколи засідань Генерального Секретаріату (ГС) – Ради Народних Міністрів, а також універсали, закони, постанови, меморандуми, декларації, звернення, циркуляри. Значна частина названих документів відображала етнополітичну ситуацію доби. Джерельною базою видання стали архівні матеріали та публікації періодичних видань, насамперед офіційного органу УЦР «Вісти з Української Центральної Ради», а також «Вістника Генерального Секретаріату УНР», «Нової Ради», «Робітничої газети», «Народної волі», «Київської думки» («Киевской мысли») та інших часописів, в яких друкували звіти засідань УЦР та ГС – РНМ.

Значно полегшує сприйняття матеріалу ґрунтовно розроблений колективом упорядників науково-довідковий апарат, який охоплює історичну й археографічну передмови, примітки, коментарі, показчик імен із короткими біографічними довідками, список скорочень, перелік документів. У примітках зосереджено інформацію, що дає змогу висвітлити питання створення політичних партій і громадських організацій, у т. ч. національних меншин, уточнити окремі події.

Із матеріалами двотомника «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали» кореспондується збірник «Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали» [47], де керівником колективів упорядників і автором передмов обох видань був професор В. Верстюк. У другому збірнику вміщено 529 документів, які здебільшого відображають регіональний зріз українського руху, роль національної проблеми в партійній діяльності, у роботі земств, рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, з'їздів професійних спілок тощо. Серед важливих публікацій збірника варто виокремити реферати Ф. Матушевського «Права національних меншостей» та Н. Григоріва «Коло автономії», прочитані на Всеукраїнському національному конгресі.

Археографічною особливістю збірника «Український національно-визвольний рух...» стало розширення його джерельної бази: поряд із київськими архівосховищами було використано також матеріали деяких фондів обласних архівів та федеральних архівів Росії. Так само за рахунок регіональної преси 1917 р. збільшено перелік періодичних видань. Науково-довідковий апарат видання порівняно з попереднім збагачено іменним та географічним показчиками. У затекстових примітках зосереджено додаткову інформацію про найважливіші події 1917 р., впливові організації, політичні партії, зокрема про російських есерів, кадетів, Бунд та ін.

Найскладніший за перебігом подій період Української революції відтворює фундаментальний двотомний збірник «Директорія, Рада На-

родних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали» [48-49]. У ньому представлено 622 документи, які висвітлюють діяльність Директорії та уряду УНР щодо відновлення Української Народної Республіки в умовах розвитку політичної та соціально-економічної криз. Основу видання становлять опубліковані в хронологічному порядку журнали засідань Директорії УНР та Ради Народних Міністрів із грудня 1918 по грудень 1920 р., які містять документальну фіксацію питань порядку денного та ухвалених на підставі їхнього розгляду рішень. Окрім журналів, до збірника вміщено найважливіші закони, постанови, відозви, декларації, оповіщення, телеграми вищих державних органів влади. Опубліковані документи дають змогу сформувати уявлення про політичний курс Другої УНР, її політику щодо національних меншин, боротьбу проти єврейських погромів тощо.

Як і попередні видання, збірник має ретельно підготовлені передмову, яку написав В. Верстюк, та науково-довідковий апарат: примітки з короткими біографічними довідками, інформацією про важливі події, організації та політичні партії, список скорочень, іменний та географічний покажчики, перелік документів. У додатках до першого тому вміщено повідомлення газети «Україна» про діяльність Директорії УНР, у т. ч. її етнопонаціональну політику.

Значним науковим здобутком стало масштабне комплексне видання документів «Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали» [50-56], яке вийшло з друку в п'яти томах, восьми книгах в Івано-Франківську під керівництвом професора О. Карпенка. У збірці документально відтворено історичні передумови, підготовку і перемогу Листопадової національно-демократичної революції та як її результат – утворення ЗУНР на українських землях колишньої Австро-Угорщини. У першій відозві від 5 листопада 1918 р. Українська Національна Рада (УНРада) як тимчасовий орган законодавчої влади ЗУНР наголосила, що в новій державі всі громадяни незалежно від походження будуть рівноправними (т. 1). Чимало документів присвячено державотворчим і адміністративно-організаційним процесам, які відбувалися в ЗУНР. Серед них закони про мови, про основи шкільництва, про вибори до сейму та інші, ухвалені для справедливого вирішення національного питання. Зокрема, під час виборів до сейму з 220 послів (депутатів) 60 мали вибиратися від національних меншин (т. 2). Вагомий масив джерел використано для відображення таких взаємопов'язаних між собою процесів, як соціально-економічні та суспільно-політичні відносини. Документи засвідчують, що УНРада прагнула до створення соціально справедливого суспільства, однак її декларації були знівельовані польською окупацією. Більших успіхів було досягнуто в національно-культурному відродженні, в т. ч. іноетнічного населення ЗУНР. Наприклад, одним із розпоряджень державного секретаря освіти і віроспові-

дань станиславівським приватним гімназіям із польською та німецькою мовами викладання було надано право видавати вихованцям атестати про здобуття освіти (т. 3). Найбільше документів використано для висвітлення збройної боротьби за свободу і незалежність ЗУНР (т. 4) і особливо зовнішньої політики і міжнародного становища молоді держави (т. 5).

Завершальною частиною наукової тетралогії, присвяченої діяльності українських державних утворень періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., став двотомний збірник «Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали», підготовлений до друку науковцями Інституту історії України. Двотомник містить передмову, науково-довідковий апарат (примітки з короткими біографічними довідками, інформацією про важливі події, організації та політичні партії, список скорочень, іменний покажчик, перелік документів, ілюстративний матеріал) та складається з трьох частин, що охопили 471 документ. До першої і другої вміщено журнали засідань відповідно Ради Міністрів (док. № 1-134) та Малої Ради Міністрів (док. № 135-226), які розкривають політику Гетьманату в економічній, соціальній, національно-культурній, військовій та міжнародній сферах. Третя частина містить державні акти Гетьмана, закони, накази, постанови, різноманітні документи урядових структур (док. № 1-245), що відображають актуальні проблеми державного життя. Цим збірником завершено публікацію матеріалів вищих органів влади всіх українських державних утворень доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. [57-58].

Цінний матеріал для аналізу досліджуваної проблематики містять статистичні збірники та матеріали переписів населення [59-74]. Вони відображають демографічну ситуацію, особливості розселення етнічних груп, їхнє господарське життя, освітній рівень тощо.

Окрему групу джерел становлять матеріали періодичних видань. Особливо це стосується тих часописів, котрі були друкованими органами різних державних структур і відповідно мали більше можливостей для відображення офіційної точки зору на різні аспекти політики влади, в т. ч. її етнонаціонального складника. Так, на першому етапі революції матеріали про засідання Центральної Ради і Генерального Секретаріату, хроніку їхньої діяльності, нормативно-розпорядчі документи тощо подавали «Вісти з української Центральної Ради», «Вістник Генерального Секретаріату України» (пізніше – «Вістник Ради Народних Міністрів УНР»), «Вістник Генерального Секретаріату військових справ УНР», «Бюлетень Народного міністерства великоруських справ» («Бюлетень Народного міністерства по великоруським делам») тощо. Офіційними виданнями Гетьманату були «Державний вістник», «Вісті закордонної преси», «Вісті краювої преси», «Слово» (орган Міністерства віросповідань), «Армія» (газета близька до Міністерства військових справ) та ін. За Директорії організацією телеграфно-інформаційних служб і видань

ням періодики займалося Міністерство преси і пропаганди. Важливим аспектом діяльності Міністерства та його видань стала антипогромницька інформаційно-пропагандистська акція, для чого проводили спільні наради з представниками єврейських політичних партій та громадських організацій у справі пошуку компромісу та виходу зі складної ситуації. Саме для подолання цієї кризи Міністерство надрукувало низку відозв, листочок та статей, які розсилало до військових частин, розповсюджувало в містах, надсилало до редакцій періодичних видань – як урядових, так і загальнополітичних [75]. Упродовж 1919-1920 рр. в УНР виходили «Вістник УНР», «Вістник державних законів для всіх земель УНР», «Український тижневик», «Останні новини Українського телеграфного агентства», «Вістник Народного міністерства внутрішніх справ УНР», «Вістник Міністерства ісповідань УНР», низка інформаційних видань. Серед офіційних друкованих органів ЗУНР варто назвати «Вістник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР», «Республіка», «Стрілець» (орган Української галицької армії), «Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань» та ін.

Друковані видання мали також місцеві органи влади. Серед них: «Відомості одеського градоначальства» («Ведомости одесского градоначальства»), «Відомості Харківщини» («Ведомости Харьковщины»), «Вістник Волинського губерніяльного Комісара Генерального Секретаріату УНР», «Вістник Комісаріату УНР Херсонщини», «Вістник Холмського губерніяльного староства», «Голос Поділля», «Наддністрянський Голос», «Поділля. Вістник Подільського губерньського Комісаріату», «Покутський Вістник», «Станиславівський Голос», «Стрийський Вістник», «Український Голос» тощо.

Численною була й партійна преса. Так, Українська партія соціалістів-революціонерів видавала газету «Боротьба», Українська соціал-демократична робітничка партія – «Робітничу газету», Українська партія соціалістів-федералістів – «Нову Раду». Чимало важливої інформації, зокрема про ставлення до української влади, містили друковані органи політичних партій національних меншин: «Національна газета» («Gazeta Narodowa» («Газета народова»); орган Польської демократичної централі), «Вперед», «Робітничка газета» («Вперед», «Рабочая газета»; органи російських меншовиків), «Голос Бунду» («Голос Бунда»; орган Бунду), «Справа народу» («Дело народа»; орган російських есерів), «Єврейська робітничка хроніка» («Еврейская рабочая хроника»; орган Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей Ціон»), «Киянин» («Кієвлянинъ»; неформальний орган російських шовіністів), «Промова» («Речь»; орган Конституційно-демократичної партії) та ін.

Підсумовуючи, слід зазначити, що поєднання архівних матеріалів, значна частина яких не була в науковому обігу, та опублікованих документів з іншими матеріалами дасть змогу значно розширити джерельну базу обраної теми. Такий підхід також допоможе уникнути однобічного

висвітлення й оцінки подій, явищ та фактів, глибше зрозуміти природу етнополітики української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., розкрити її суть, форми і методи, а також зробити відповідні висновки.

Література

1. Лазарович М.В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз: моногр. / М.В. Лазарович. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 760 с
2. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіограф. нарис / О. Рафальський; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.
3. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / відп. ред.: Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К., 1993. – 807 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра, 1996. – 942 с.
5. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: словн.-довід. / за ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
6. Верстюк В.Ф. Діячі Української Центральної Ради: біогр. довід. / В.Ф. Верстюк, Т.С. Осташко. – К.: Б. в., 1998. – 256 с.
7. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2009. – 350 с.
8. Велика українська революція: (Матеріали до історії відновлення укр. державности)...; Документи трагічної історії України (1917-1927 рр.) / ред.-упоряд. П.П. Бачинський. – К., 1999. – 640 с.
9. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст.: зб. док. і матеріалів / упоряд. О.В. Добржанський, М.П. Кушнір, М.Д. Никирса. – Чернівці: Наші книги, 2007. – 467 с.
10. Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України / наук. ред. і упоряд.: Ю.Д. Прилюк, В.Ф. Жмир. – К.: Філософ. і соціолог. думка, 1992. – 272 с.: іл.
11. Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917-1919 років і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто: Укр. друк., 1964. – 186 с.
12. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. I: 1898-1925. – [изд. седьмое] / Ин-т Маркса – Энгельса – Ленина – Сталина при ЦК КПСС. – Москва: Госполитиздат, 1953. – 952 с.
13. Крах германской оккупации на Украине (По док. оккупантов) / под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдемана. – М.: Огиз, 1936. – 207 с.
14. Национальная политика в императорской России. Цивилизованные окраины (Финляндия, Польша, Прибалтика, Бессарабия, Украина, За-

- кавказьє, Средняя Азия) [Электронный ресурс] / сост., ред. и автор примеч. Ю.И. Семенов; Рос. акад. наук и др. – М., 1997. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/script/cntsource.asp?cntID=100090754>.
15. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1917-1920: док. і матеріали / упоряд.: О.Ю. Карпенко та ін.; Архівне упр. УРСР; Львів. обл. держ. архів. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957. – 691 с.
16. Революция и национальный вопрос: Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX в.: в 3 т. Т. 3 / сост. И. Левин; под ред. С. Диманштейна; Ком. акад.; Комис. по изуч. нац. вопр. – М.: Ком. акад., 1930. – 467 с.
17. Україна в XX столітті: зб. док. і матеріалів (1900-1939) / упоряд. А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: ІЗМН, 1997. – 448 с.
18. Україна і Польща в документах. 1918-1922: у 2 ч. / уклад. та ред. Т. Гунчак. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: НТШ, 1983.
19. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: у 3 т. Т. 1 / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – 510 с.
20. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (mareць 1917 р. – грудень 1919 р.): у 3 ч. / В. Винниченко. – [Репринт. відтворення вид. 1920 р.]. – К.: Вид-во політ. л-ри України, 1990.
21. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: у 2 т. Т. 1: Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – 437 с.
22. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 / І. Мазепа; авт. передм. та комент. В. Яблонський. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.: іл.
23. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.: у 4 т. / П. Христюк. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969.
24. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага: Вільна спілка, 1927. – 333 с.
25. Національні відносини в Україні у XX ст.: зб. док. і матеріалів / редкол.: І.Ф. Курас (голова), М.І. Панчук та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 559 с.
26. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: довід.: у 2 ч. / упоряд.: І.О. Кресіна (керівн.), О.В. Кресін, В.П. Ляхоцький та ін.; за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища шк., 1997.
27. Багатопартійна українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських партій / упоряд. В.С. Журавський. – К.: Пошук, 1992. – 96 с.
28. Полный сборник платформ всех русских политических партий. – [изд. 2-е, исправл. и дополн. по последнимъ резолюціямъ парт. съездовъ]. – Санкт-Петербург, 1906. – 131 с.
29. Самостійна Україна: зб. програм укр. політ. партій поч. XX ст. / упоряд. О. Федьков. – Тернопіль: Ред.-вид. відділ упр. по пресі, 1991. – 82 с.

30. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Програмові і довідкові матеріали: зб. док. / упоряд.: В.Ф. Шевченко та ін. – К.: Фенікс, 1993. – 336 с.
31. Книга погромов. Погроми на Україні, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны. 1918-1922 гг.: сб. док. / отв. ред. Л.Б. Милякова; отв. сост.: И.А. Зюзина и др. – М.: РОССПЭН, 2007. – 1032 с.
32. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 48 с.
33. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879-1926 / В. Іванис. – Торонто: Накладом «5-ї станиці Союзу бувших укр. вояків», 1952. – 270 с.
34. Марголинъ А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина) / А. Марголинъ. – Берлинъ: Изд-во С. Эфронъ, 1922. – 397 с.
35. Сергійчук В. Погроми в Україні. 1914-1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. Сергійчук; вступ. ст. В. Михальчука. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 543 с.
36. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство / В. Сергійчук. – [вид. 2-ге, допов.]. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – 152 с.
37. Сергійчук В. Уся правда про єврейські погроми: Мовою невідомих документів і матеріалів / В. Сергійчук; Ін-т дослідж. модерної історії України; Фондація ім. С. Петлюри. – К.: Козаки, 1996. – 122 с.
38. Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні / О. Шульгин; пер. з фр. О. Леонтович та М. Мулової-Войтовецької. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 104 с.
39. Документ судової помилки: Процес Шварцбарда: зб. док. – Париж, 1958. – 152 с.
40. Гусев-Оренбургский С.И. Багровая книга. Погромы 1919-1920 гг. на Украине / С.И. Гусев-Оренбургский. – Нью-Йорк: Ладога, 1983. – 252 с.
41. Островский З.С. Еврейские погромы 1918-1921 / З.С. Островский. – М.: Школа и Кн., 1926. – 135 с.
42. Трагедія двох народів. Матеріали до спору між українською та російською соц.-дем. партіями з приводу убійства С. Петлюри. – Прага; К.: Вид-во УСДРП, 1928. – 86 с.
43. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / И. Чериковер; вступ. ст. С.М. Дубнова. – Берлин: Ostjudisches historisches archiv, 1923. – 335 с.
44. Шехтман И.Б. Погромы Добровольческой армии на Украине (К истории антисемитизма на Украине в 1919-1920 гг.) / И.Б. Шехтман; вступ. ст. И.М. Чериковера. – Берлин: Восточно-еврейский ист. архив, 1932. – 386+[4] с.
45. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В.Ф. Верстюк (керівн.) та ін.; НАН України; Ін-т іст. України;

- Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. – К.: Наук. думка, 1996. – 588 с.
46. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В.Ф. Верстюк (керівн.) та ін.; НАН України; Ін-т іст. України; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.
47. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали / редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В. Верстюк (керівн.) та ін.; Ін-т іст. України НАН України; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України; Дослід. ін-т сучас. укр. історії (Філадельфія). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 1024 с.
48. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали: у 2 т., 3 ч. Т. 1 / редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В. Верстюк (керівн.) та ін.; Ін-т іст. України НАН України; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України; Дослід. ін-т сучас. укр. історії (Філадельфія). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 687 с.
49. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали: у 2 т., 3 ч. Т. 2 / редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; упоряд.: В. Верстюк (керівн.) та ін.; Ін-т іст. України НАН України; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України; Дослід. ін-т сучас. укр. історії (Філадельфія). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 743 с.
50. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 1: Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.
51. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 712 с.
52. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 3, кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 644 с.
53. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 3, кн. 2: Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 680 с.
54. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 4: Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 886 с.

55. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 5, кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918-1919 рр. / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 944 с.
56. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5 т. Т. 5, кн. 2: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1920-1921 рр. / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан; керівн. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 948 с.
57. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали: у 2-х т. – Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XVIII + 790 с.
58. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали: у 2-х т. – Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.
59. Всероссийская промышленная и профессиональная перепись 1918 года: Предвар. сводка данных: свод. табл. по Сов. республике / авт. предисл. Н. Воробьев. – Москва, 1920. – [3], XXXII, 37 с.: табл.
60. Общій сводъ по Имперіи результатовъ разработки данныхъ первой всеобщей переписи населенія, произведенной 28 января 1897 года: в 2 т. / предисл.: Н. Тройницкий. – Санкт-Петербург, 1905.
61. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. III: Бессарабская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1905. – 279 с.
62. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. VIII: Волынская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 309 с.
63. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XIII: Екатеринославская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 234 с.
64. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XVI: Киевская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 287 с.
65. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XXXII: Подольская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 285 с.
66. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XXXIII: Полтавская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 315 с.
67. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XLI: Таврическая губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 310 с.
68. Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи 1897 г. Т. XLVI: Харьковская губернія / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 297 с.

69. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII: Херсонская губерния / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 319 с.
70. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII: Городъ Одесса / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1903. – 167 с.
71. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVIII: Черниговская губерния / под ред. Н.А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1905. – 341 с.
72. Распределение населения по главнейшимъ сословіямъ, вероисповеданіямъ, родному языку и по некоторымъ занятіямъ: краткія общія свѣденія по Имперіи / предисл.: Н. Тройницкий. – Санкт-Петербург: Паровая типо-литография Н.Л. Ныркіна, 1905. – 43 с.
73. Статистическій ежегодникъ Россіи. 1916 г. (Годъ тринадцатый). Вып. 1. – Москва–Петроград: Изд. Центр. статист. комитета, 1918. – 121 с.
74. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі: довід. / С. Чорний. – К.: Картограф, 2001. – 88 с.
75. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917-1920 рр. / О.В. Богуславський. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003. – 236 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 11. 02. 2018 р.
Рекомендовано до друку д. політ. н., професором **Монолатієм І. С.**,
д. політ. н., професором **Гоном М. М.** (Рівне)*

SOURCES OF RESEARCH ON ETHNOPOLITICS OF UKRAINIAN AUTHORITIES DURING THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF 1917–1921

M. V. Lazarovych

*Ternopil National Economy University
46020, Ternopil, Lvivska str., 11; ph. +38(097)76-59-417;
e-mail: lazar-m@ukr.net*

The sources of the ethnonational policy of Ukrainian government under the conditions of the liberation struggles of 1917–1921 years are explored. Materials from the funds of central and local archives are analyzed. A comparative survey of historiographical literature, scientific reference and encyclopedic publications, statistical collections, periodicals was carried out.

Key words: *ethnopolitics, documents, analysis, archival institutions, publications, press.*